

ȘCOLILE CONFESIONALE ORTODOXE (POPORALE ROMÂNEȘTI) ÎN TIMPUL PĂSTORIRII EPISCOPULUI VASILE MOGA

Dr. Dacian BUT-CĂPUȘAN

*Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca, Romania
dbutcapusan@yahoo.ro*

ABSTRACT: Romanian Orthodox confessional schools during the pastorate of Bishop Vasile Moga.

The pastorate of Bishop Vasile Moga (1811-1845) marked a bright page for the history of the Romanian Church in Transylvania. This hierarch was a true scholar, a man who loved culture. Bishop Vasile was always concerned with the development of education, in all its aspects: theological education, pedagogical education, Orthodox confessional schools (primary schools in rural areas), training priests and teachers and printing school handbooks.

Vasile Moga carried out a real propaganda among the faithful for the establishment of schools and sending children to education and took all measures for the good organization of the schools. He always linked the school issue to the essential demands of the political movement, in which he actively participated, along with the other Romanian leaders.

He, undoubtedly, had a decisive contribution to the development of Romanian education in Transylvania. The several hundred schools founded and under the patronage of Bishop Vasile Moga fulfilled their mission well.

Keywords: *confessional schools, primary schools, bishop, Vasile Moga, Orthodox Church, Transylvania.*

Primele școli au fost înființate sub oblăduirea Bisericii, îndeplinind marea poruncă misionară a Mântuitorului Iisus Hristos: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh și învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă...” (Matei 28,19). Într-un anumit fel, orice locaș de cult este o școală, căci aici credincioșii de toate vârstele pot învăța dreapta credință, rugăciuni,

texte scripturistice, cântări bisericești, aspecte din istoria biblică, istorie bisericească și istoria patriei.

Biserica, extensiunea lui Hristos în social, urmărește desăvârșirea persoanei, dar această desăvârșire nu se realizează într-un mod izolat, de factură elitistă, ezoterică, ci în comuniune cu celelalte mădulare ale Bisericii. Întreaga operă învățătoarească a Mântuitorului Iisus Hristos reprezintă o îndrumare către un țel de desăvârșire umană, către responsabilitate, smerenie, îngăduință, altruism, în consens cu principiile general - valabile ale educației. Pedagogia creștină îndeamnă către forme de eclesializare a vieții, elaborează îndemnul ca viața de zi cu zi să fie cât mai conformă cu preceptele Evangheliei lui Hristos¹.

Prin educație, omenirea durează și dăinuie. Umanitatea se proiectează spre veșnicie tocmai datorită educației. Educația este una dintre cele mai nobile și mai complexe activități umane.² Darul învățării altuia este deosebit de prețuit de Însuși Iisus Hristos, modelul desăvârșit al Învățătorului: „...*cel ce va face și astfel va învăța, acela mare se va chema în împărăția cerurilor,*” (Matei 5,19). Din perspectiva creștină, educația și formarea personalității sunt preocupări de mare și aleasă prețuire.

Sfântul Ioan Gură de Aur spunea despre educația copiilor că dintre toate păcatele, cel mai mare și care duce la culmea răutății este neglijarea educării copiilor. Educația permite omului accesul într-un orizont valoric cu totul aparte. A fi om înseamnă a fi un caracter desăvârșit, o personalitate morală, iar această operă se realizează prin educație. Sfântul Ioan Hrisostom spunea: „Educația este o artă, ea este arta cea mai bună și cea mai nobilă. Artă mai mare ca educația nu există, deoarece toate celelalte arte au în vedere un folos în lumea de aici, pe când educația se săvârșește în vederea celei viitoare”³.

Încă din Evul Mediu, Biserica manifesta grija pentru școlarizarea copiilor din toate comunitățile, astfel Patriarhul ecumenic al Constan-

1 Vasile TIMIȘ, *Misiunea Bisericii și educația. Atitudini. Convergențe. Perspective*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, p. 10.

2 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Current Values of Education and Culture”, In *Proceedings of the 23th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, edited by Nicoleta Elena Heghes, Princeton, NJ, United States of America, 2021, pp. 87-92. DOI: 10.5281/zenodo.5507021.

3 Prof. dr. Dumitru FECIORU, *Ideile pedagogice ale Sfântului Ioan Hrisostom în rev. Biserica Ortodoxă Română*, an CXLVII (2020), nr. 2, pp. 189-190.

tinopolului, Ieremia al II-lea Tranos (1572-1595) în Sinodul din anul 1593 îndruma pe toți episcopii ortodocși să construiască școli pe lângă biserici și mănăstiri⁴, dar datorită condițiilor istorice vitrege din Transilvania, din Europa Răsăriteană, în general acest lucru a fost posibil să se realizeze mult mai târziu.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, curentul iluminist și mișcarea pentru culturalizarea maselor s-au făcut simțite și în Transilvania. Atunci a devenit din ce în ce mai evident că locul pregătirii superficiale și rudimentare din mănăstiri sau din familiile preoțești⁵ trebuie să fie luat de instituții de învățământ organizate și patronate de Biserică, prin Episcopul locului. De asemenea, mai întâi uniții, și apoi și ortodocșii au început să înființeze din ce în ce mai multe școli confesionale în satele Transilvaniei, din dorința de a ridica nivelul cultural foarte scăzut al poporului.

Ierarhii ortodocși din Transilvania au fost preocupați, mai ales după 1785, și de înființarea unor școli confesionale la sate, pentru a oferi copiilor țăranilor posibilitatea de a dobândi o educație elementară, ce putea fi apoi completată de cei doritori în școlile secundare maghiare și săsești. După ce primii doi episcopi sârbi după reînființarea Eparhiei Ortodoxe a Ardealului Dionisie Novacovici (1761-1767) și Sofronie Chirilovici (1769-1774) nu prea au avut preocupări în acest sens, episcopii Ghedeon Nichitici (1783-1788) și Gherasim Adamovici (1789-1796) încep primele cursuri de pregătire a învățătorilor și propun înființarea unui seminar teologic la Sibiu. Dar vacanța episcopală de 14 ani (1796-1810) stopează din nou dezvoltarea școlilor.

Națiunea română din Transilvania avea mare nevoie de școli la începutul secolului al XIX-lea, pentru că astfel se ridica nivelul general de cultură al poporului. Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) a creat pentru români „școlile împărătești”, adică școala *trivială* cu trei ramuri și școala *quadrivială* cu patru ramuri de cunoștințe, cu intenția de îndepărta barierele

4 Euaggelov Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ακροβολισμοί κρούσεως în rev. Ekkhhsia, nr. 7/1995, p. 227.

5 „În chiliile mănăstirilor, în tinda bisericii sau în umilele case ale dascălilor, călugărilor știutori de carte sau cântăreți ai bisericilor treceau mai departe cele câteva cunoștințe de scris, citit și cânt religioasă rarilor școlari care nădăjduiau cândva să ajungă fețe bisericești” (Lucia PROTOPOPESCU, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 25).

naționale și de avea în Imperiul său un tip unic de școală⁶, așa cum, înaintea sa, și mama sa, împărăteasa Maria Tereza (1740-1780), încercase o reformă a învățământului, prin celebrul *Ratio Educationis*. Românii s-au bucurat de aceste școli la care au primit acces, pentru că ele au devenit într-un fel *școli naționale*. Și primul episcop ortodox român al Transilvaniei, după dureroasa dezbinare de la 1697-1701, Vasile Moga (1811-1845)⁷

6 N. IORGA, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi)*, vol. I, Ed. Casei Școalelor, București, 1915, pp. 83-84.

7 Vasile Moga s-a născut în 19 noiembrie 1774, în orașul Sebeș, jud. Alba, unde tatăl său, Ioan Moga era preot. A urmat cursurile școlii românești din Sebeș, apoi din 1786 pe cele ale Gimnaziului Evanghelic Luteran din Sebeș. În 1789, trece la *Liceul Romano-Catolic* din Alba Iulia. Între 1793-1798 a fost elev al Liceului Catolic Regal (Liceul Piarist) din Cluj. Pregătirea teologică a primit-o timp de 2-3 luni, studiile de Dogmatică și Liturgică le-a făcut în particular, la Sibiu și Sebeș. În septembrie 1798 a fost hirotonit preot celib, slujind în calitate de capelan și notar al scaunului protopopes al Sebeșului.

Este propus de sinodul protopopilor întrunit la Turda în 19 septembrie 1810, recomandat de guvernul Transilvaniei, iar în 21 decembrie 1810 este numit de împărat episcop al românilor din Transilvania. Este tuns în monahism, la 18 aprilie 1811 la mănăstirea Cruședol, iar la 23 aprilie 1811 hirotonit în treapta de episcop, la Carloviț. Instalarea în scaun are loc la Cluj, în „biserica din Deal”, la sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, 29 iunie 1811. Deși prin decret imperial i se stabilise reședința episcopală la Cluj, Vasile Moga cere să i se permită păstrarea sediului episcopiei la Sibiu, solicitare care se aprobă.

Cu toate că i-au fost impuse o serie de restricții, a desfășurat o activitate complexă pe plan gospodăresc - a reușit să cumpere o reședință, educațional - a îndrumat cursul teologic de 6 luni (din 1811) și cel pedagogic din Sibiu, precum și școlile populare din eparhie, a acordat burse unor tineri teologi la Universitatea din Viena, cultural - a editat mai multe cărți de slujbă în tipografii particulare din Sibiu, pastoral-social - a trimis zeci de pastorale clerului și credincioșilor și pe plan național-politic, militând pentru recunoașterea românilor ca națiune în Transilvania și pentru acordarea de drepturi politico-sociale.

A trecut la cele veșnice în 17 octombrie 1845, fiind înmormântat în cimitirul „bisericii din Groapă” din Sibiu.

(Dr. Sebastian STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774-1845*, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, Cluj, 1939, Mircea PĂCURARIU, *Cărturari sibieni de altădată*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002, pp. 47-55, Pr. prof. Mircea PĂCURARIU (coord.), *Enciclopedia Ortodoxiei românești*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010, p. 404, Pr. prof. dr. Mircea PĂCURARIU, *Dicționarul teologilor români*, ed. a III-a, Ed. Andreiana, Sibiu, 2014, pp. 406-407, Pr. prof. dr. Alexandru MORARU, *Dicționarul ierarhilor români și străini slujitori ai credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Basilica, București, 2015, pp. 293-294,

a înțeles necesitatea și importanța acestor școli „împărătești” și rolul lor binefăcător pentru dezvoltarea conștiinței naționale.

Episcopul Vasile a fost preocupat mereu de dezvoltarea învățământului, sub toate aspectele sale: învățământ teologic, învățământ pedagogic (cursul de „normă” pentru viitorii dascăli), școlile populare sau confesionale ortodoxe (școli primare înființate în mediul rural).

Tradiția învățământului românesc din Transilvania era ca în aceleași școli să fie pregătiți atât învățători, cât și candidați la preoție, și întrucât la Sibiu exista un curs pentru pregătirea învățătorilor încă din 1786.

Episcopul a început acțiunea de ridicare a școlilor populare în toate satele imediat ce a primit de la Guvern „superinspecția peste toate școlile ortodoxe”⁸. În această acțiune, el a colaborat fructuos cu directorul școlilor, Gheorghe Haineș, dar și cu Moise Fulea, pe care l-a numit „director al școalelor” în 1814, după moartea lui Haineș.

Interesul mare pentru educație al episcopului se poate vedea din cele peste 40 de circulare în care vorbește despre școli. Vasile Moga a desfășurat printre credincioșii săi o adevărată propagandă pentru ridicarea de școli și trimiterea copiilor la învățătură, pentru că „toată fericirea trupească și sufletească a omului curge pentru învățatul școalei”⁹. Asemenea îndemnuri făcea episcopul aproape în fiecare an.

Întotdeauna Episcopul Vasile Moga a legat problema școlară de revendicările esențiale ale mișcării politice, la care a participat activ, alături de ceilalți fruntași români¹⁰. În cursul anului 1812, Vasile Moga, răspunzând adresei nr. 2371 din 31 decembrie 1811, prin care i se cereau lămuriri asupra fondului sidoxial, a cerut suplimentarea cu încă șase a numărului de dascăli salariați din acest fond, „traducerea manualelor șco-

Mircea-Gheorghe ABRUDAN, *Biografia și păstoria Episcopului Vasile Moga în lumina unor izvoare inedite și a unor texte publicistice și istoriografice uitate în Astra Sabesiensis*, Supliment, nr. 1, Ed. Argonaut/Andreiana, Cluj-Napoca/Sibiu, 2017, pp. 351-416, Mihai-Octavian GROZA, *Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Ed. Astra, Dej, 2018).

8 Pavel CHERESCU, *Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania* în vol. *Contribuții la studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, Ed. Adsumus, Oradea, 2001, p. 161.

9 *Un circular al Episcopului Vasile Moga* în rev. *Renașterea* (Cluj), an I (1923), nr. 1, 1923, p. 4.

10 Ladislau GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 288.

lare în limba română și asigurarea frecventării școlii nu doar prin măsuri de constrângere, ci și prin stimularea tinerilor spre învățatură, deschizându-li-se posibilități mai largi de practicare a meseriilor, accesul în bresle, dreptul de ocupare a funcțiilor publice provinciale, camerale sau locale”¹¹.

Mai multe documente emise de la Episcopul Vasile Moga arată preocuparea sa pentru învățământul românesc. De pildă, pe 17 septembrie 1816 a dat o circulară, numită „*Ordinăciune episcopoească prin care se regulează trebile școlare și se îndatorează să se învețe în școală scrisoare cu litere latine*”, prin care aducea la cunoștință credincioșilor rescriptul imperial nr. 1281 din 10 mai 1816, „îndulcind mult severitatea tonului din textul original, ba și omițând părțile care-l privau pe el și pe directorul școlilor de anumite drepturi”¹². În această circulară făcea cunoscute dispozițiile referitoare la învățământul primar:

1. În tot satul unde este preot, să se înființeze și școală, iar dascăl să nu fie altul, ci cantorul bisericii și să aibă o ferdelă (20 de kg) de grâu de la omul cu prunci și să fie iertat de darea capului și scutit de tot felul de greutăți de obște și să învețe pruncii a scrie și cu slove latinești.
2. Unde sunt amestecați românii cu sașii, să aibă și școala românească drepturi bănești din lada satului pe cât va avea și școala săsească.
3. Unde nu va putea cantorul să învețe singur pe toți pruncii, feciori și fete, acolo să se mai puie un dascăl cu plată de 50 de zloți pe an sau o găleată de grâu de la toată gazda cu prunci.
4. Eară cantor să nu fie altul care nu s-ar putea legitimăului prin directorul școalelor că a învățat norma.
5. Să se mai înființeze două școli cu plată de 50 de zloți din fondul sidoxiei, adăugându-se că „cine va învăța între românii neuniți școalele poruncite, acela să încapă la tistie (administrație), după hărnicia sa ce va avea”¹³.

11 P. CHERESCU, *Contribuția episcopului Vasile Moga...*, p. 162. L. GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania*, p. 288.

12 P. CHERESCU, *Contribuția episcopului Vasile Moga...*, p. 162.

13 Dr. Ilarion PUȘCARIU, *Documente pentru limbă și istorie*, tomul I, Tipariul Tipografiei Archidicesane, Sibiu, 1889, p. 185; Nicolae ALBU, *Istoria școlilor românești din Transilvania între anii 1800-1867*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 81.

Tot în sensul rescriptului nr. 1281, episcopul Vasile Moga cerea, prin ordinul nr. 611 din 1816, cerea ca:

1. În toată parohia neunită să se ridice școală de normă românească. Datoria de a învăța pruncii să fie a cantorului, care pe lângă simbria din fundușul său și agonisita diplomă, fiecare gazdă care are copii să-i dea o vică (20 de kg) de grâu. Iar eclejia să-i dea lemne pentru școală, lumină și alte de lipsă. Iar preotul să facă inspecția școliei.
2. Cantorii cari țin școală vor fi scutiți de porție și de cătănie, și de greutățile de obște. Sunt datori să învețe pruncii să scrie românește cu litere latinești, ca să aibă ceva temei cei ce vor merge la școale de alte națiuni: că oriunde la școală românul este primit. Să îngăduie ca individumul sau persoana aceea care săvârșește cuviincioasele învățături să fie primit românul la diregătoriile de obște ale țării.
3. Obștile și preoții să nu primească cantor sau dascăl pe cei ce nu au testimonii că au ascultat normaliceștile învățături.
4. Unde cantorul nu va putea ține și școala și cantoria, să se pună un dascăl care pe lângă plata de 50 de zloți va primi de la fiecare gazdă un căbel de bucate. Iar parohul să îndemne oamenii să-și dea copiii toți la școală, iar pe cei îndărătnici să-i arate spre pedepsire¹⁴.

O nouă circulară a episcopului, nr. 116 din anul 1822, reia vechile dispoziții din 1816, precizând că:

- a. *„Fieștecare paroh neunit ca preot chivernisit să ridice școală de normă românească și datoria a învăța pruncii să fie a cantorului... căruia fieștecare gazdă ce are copii să fie datoriu a-i da o ferdelă (20 de kg) de grâu, iar cuviincioasele obști să fie datoare a da lemne spre încălzirea școliei, lumină și altele de lipsă...”, eară parohul să poarte grijă și toată inspecția școliei.*
- b. *Se poruncește parohilor, să aibă grijă ca cantorii ce sunt deodată și dascăli să învețe copiii a cunoaște și slovele ungurești și latinești, să scrie cu acelea în limba românească, așa ca cel ce ar voi să treacă*

14 Dr. Sebastian STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774-1845*, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, Cluj, 1939, p. 67.

la școli mai înalte de altă limbă să aibă ceva teme și deprindere mai dinainte...

- c. *Se poruncește ca cu aceea pedeapsă să se cuprindă dascăli, cantori care nu s-ar putea legitimăli pe sine cu testimonium, vrednice de crezut că au isprăvit cursul normaliceștilor învățături, examen cu laudă, de unde tare se oprește, ca obștile să nu îndrăznească astfel de cantori a ținea sau dascăli; decât de acest fel, iar de cumva s-ar afla..., să se strângă sau să dea examen sau, de nu, să se puie jos din diregătorie”¹⁵.*

Așadar aceste trei circulare emise în diferite perioade de către episcopul Vasile Moga, în conformitate cu rescriptul 1821 din 10 mai 1816, cuprind dispoziții categorice privitoare la înființarea de școli „*de normă românească*” în toate parohiile ortodoxe, la condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească cei ce urmau a deveni dascăli (cantori bisericești), la modalitățile de salarizare a dascălilor, la forma de învățământ precum și la obligația preoților de a se îngriji de școli și a le inspecta. În acest ultim sens, episcopul Vasile Moga va da mereu dispoziții în care obligă pe toți preoții să controleze școala și să facă ei înșiși catehizarea copiilor, să se îngrijească să meargă toți pruncii la școală de la 6 la 13 ani și să le tâlcuiască în Duminici și sărbători Apostolul și Evanghelia, să-i învețe morala creștină, adică să se ferească de furtișaguri și păcate, că „nu trebuie să aibă odihnă un preot și un dascăl, până nu vede că din cei tineri se cresc oameni mai buni și cu frica lui Dumnezeu”¹⁶.

La 29 octombrie 1820, episcopul cerea protopopului Iosif Ighian al Zlatnei să ancheteze pe preoții din Sașa-Lupșii care nu-și îndeplinesc datoria și nu se îngrijesc de ridicarea școlilor¹⁷.

La 20 octombrie 1829 îi dojenește aspru pe preoții din Bistrița, prin circulara nr. 509, pentru că nu se interesează de ridicarea școlilor. Episcopul le amintește preoților că „*s-a poruncit să se facă în tot satul casă de școală. Totuși, până astăzi nimic nu s-au isprăvit. Acum de iznov și cu tărie și sub grea răspundere aspru se poruncește ca în Dumineca cea dintâi după primirea acesteia, să se vestească în biserică și după slujbă adunând curatorii și biraele la casa parohului sau unde veți voi și să faceți rânduială*

15 Dr. Il. PUȘCARIU, *Documente pentru limbă și istorie...*, pp. 189-190. N. ALBU, *Istoria școlilor românești...*, pp. 81-82.

16 Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Sibiu - Fond Moga, nr. 807.

17 Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Sibiu - Fond Moga, nr. 287.

pentru casă de școală și cine să fie dascăl și ce plată să aibă”¹⁸. În cazul în care aceste dispoziții nu erau duse la îndeplinire, preoților li se aplicau pedepse drastice, mergându-se chiar până la caterisire.

În protocoalele ce provin din timpul păstoririi lui Moga, în circula-rele acestuia se arată că „preoții care nu fac învățatură tinerimii sau nu cercetează școala se vor canonii”. Acum din nou se poruncește ca „pentru folosul cel de obște al neamului nostru celui de tot împilat pentru neînvățatură, să purtați strașnic grijă, ca și frățiile voastre cât și dascălii să vă duceți întru săvârșire lucrurile ce se ating de școală și creșterea tinerimii”¹⁹.

Preoților le cerea să stea în ajutor la ridicarea școalelor cu pilda, cu dojana și cu sfaturile. Dacă nu vor face acest lucru, „ca netrebnici se vor lipsi de preoție, precum au fost lipsiți preoții de la Bucium-Câmpeni și Arieșu Mic, pentru împiedecarea școalelor”. Erau pedepsiți și acei părinți care vor refuza să-și dea copiii la școală, „adecă la învățatură în sat, unde se ține școală prin dascăli sau prin cantori...Cantorul care nu va băga de seamă de porunca pentru ținerea învățaturii cu tineretul singur sieși de urmări neplăcute își va imputa” (circulara nr. 317 din 1832)²⁰.

Episcopul primea în mod regulat informări de la protopopi cu privire la situația școlilor. La protopopiate se întocmeau acte la începutul fiecărui an școlar cu situația școlilor și a dascălilor din protopopiatul respectiv, în document fiind trecute considerații despre situația școlii, salariul dascălilor, numărul copiilor care frecventează școala, și chiar o „clasificare” a dascălilor în funcție de performanțe, clasificare făcută cu prilejul inspecțiilor protopopului. De exemplu, iată cum arată un formular cu informații „despre școala trivială a ritusului grecesc neunit de la protopopiatul I-lea al Brașovului, pre anul scolasticesc 1838/1839”:

„I. Bolgarsegul de Jos. Casă de școală este. Simbria dascălului se plătește de la părinții copiilor, și ce nu se ajunge, de la Biserică. Dascălii cu plata sa: Vesile Nergheș 300 fl. W.W. (Wiener Währung = valută vieneză), Andrei Androne 400 fl., Toma Vasiliu (dascăl) de prunce ! Talantul dascălului: ad. 1) slab, 2) de mijloc, 3) bun. Strădania: ad. 1 – 3 puțină. Darul de a învăța: în clasa I: a ceti, a scrie; de rost: porâncile, tainele, rugăciunile, istoria biblicească, aritmetica, Catehism, gramatica românească

18 Dr. S. STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, p. 68.

19 P. CHERESCU, *Contribuția episcopului Vasile Moga...*, p. 164.

20 Dr. S. STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, p. 68.

și nemțească, versie (traducere) din nemțește în românește, geografia, a scrie cu litere latine, aritmetica. Clasa de prunce: a ceti, a scrie românește, Catehism, aritmetica. Numărul pruncilor harnici de școală: prunci 204, prunce 168. Numărul pruncilor în școală umblători: 47, 26, prunce 21. Sporul: în cl. I, slab; II-a: de mijloc, la prunce: bun.

La rubrica: „*Vizităluiu-s-au școala și de cine ?*”. Se răspunde: „*Prin Protopopul locului câte odată*”. La „*reflexii*”, Ioan Popasu (protopopul Brașovului) iscălește următorul text: „*Luând afară școalele din satul Turcheș, Cernat, Satulung, Tărlungeni, care merg foarte bine înainte, atât în privirea sporiului cât și a moralului pruncilor și pruncelor care umblă aproape toți la școală, toate celelalte școale stau rău și sunt aproape goale de copii și de copile (luând în socotință numărul cel însemnat al pruncilor și pruncelor de școală) și de rodurile poftite, fiindcă deoparte talanturile, strădania și darurile dascălilor de a învăța sunt foarte slabe, așa încât îndărătnicia și răceala părinților în trimiterea copiilor la școală, mai tot de la dascăli se trage, de vreme ce și părinții cei ce dau copiii la școală, încă pierd toată râvna și iau copiii de la școală, văzând că mai niciun sporiu și folos nu câștigă copiii acolo. Dovada vie a contrariu la acestea, pot fi școalele excepte mai sus lăudate, care de când s-au înzestrat cu dascăli vrednici, iscușiți și silitori, gem de copii și aduc sporiu și râvnă la toți cei ce le cunosc și le cercetează. Iar despre altă parte îndărătnicia, prostia și sărăcia încă sunt foarte mari piedici la întemeierea și creșterea școalelor*”.

II. *Bolgarsegul de Sus (Tocile)*. Casă de școală este. Rubrica a 2-a: la fel ca la *Bolgarsegul de Jos*. Nu este dascăl acum. Plata lui: după numărul școlarilor se plătește fieștecăre 2 florini și 30 de creițari W. W. Materia: aceeași ca în *Bolgarsegul de Jos*. Prunci 105, prunce 45.

III. *Brașovul Vechi*. Casă de școală este. Dascăl e Gheorghe Irimie, care primește de la fiecare școlar 1 florin și 20 de creițari W. W. Talantul: foarte slab. Strădania: puțină. Darul de a învăța: mai nici decum. Materia: a ceti și rugăciunile de rost. Prunci 112, prunce 33. Cercetează școala: 29 și 8. Sporul: foarte puțin. Școala e vizitată prin protopop și preoții locului, câte odată.

IV. *Stupini*. Casă de școală este. Învățător: Georgie Irimie, diacon. Fiecare copil plătește câte 1,20 florini. Talantul și strădania: de mijloc. Darul: bun. Materia: a ceti și a scrie cu litere române și latine, și aritmetica. Prunci 46, prunce 23. Cercetează școala: 18 și 2. Sporul: de mijloc.

V. *Dârste*. Casă de școală nu este. (Restul lipsește).

VI. *Bacifalu (Baciu)*. Casă este. Învățător: Ioan Manole, plătit după numărul elevilor, dintre cei avuți plătesc 4 florini, cei de mijloc 3 florini, cei săraci 2 florini și 30 de creștari. Talantul lui: de mijloc, strădania: des-tulă, darul: aproape de bun. Materia: ca mai sus. În plus, Catehismul, istoria biblică și cântări bisericești. Prunci de școală 134, prunce 41. Frecventează 53 și 10. Școala e vizitată: prin nimenea.

VII. *Turcheș*. Casă este. Învățător: Oprea Odor. Elevii plătesc câte 2,30 florini. Talantul: bun, strădania: multă, darul: bun. Materia: ca mai sus. Prunci 128, prunce 32, din care frecventează 104 și 20. Sporul: deschilinit (deosebit) de bun. Școala e vizitată: prin parohii locului, arareori.

VIII. *Cernatfalu (Cernatu)*. Casă este. Biserica contribuie și ea la plata dascălului Nicolae Preda, plătit cu 300 de florini, fiecare elev plă-tind 4 florini. Talantul: foarte bun, strădania: de tot mare, darul: prea bun. Între materiile făcute se află și „*versia*”, apoi „*caligrafie, ortografie și vocabule*”. Copii de școală 98 și 28. Frecventează: 68 și 4. Sporul: bun în treapta cea mai de sus.

IX. *Satulung, Biserica Nouă*. Casă este. Învățătorul Georgie Ma-nole e plătit cu câte 4 florini de elev. Talantul: de mijloc, strădania: cam de bună, darul: de mijloc. Prunci 145, prunce 48. Frecventează: 81 și 7. Sporul: de mijloc.

X. *Satulung, Biserica Veche*. Casă este. Învățători sunt doi: Nicolae Martinovici și Procopie Deac, primind fiecare câte 4 florini de elev. Ta-lantul ambilor e bun, strădania multă, darul la cel dintâi bun, la al doilea foarte bun. În clasa a doua, între altele, se predă și: gramatica nemțescă și a ceti și scrie cu litere de tipar. Prunci sunt 121 (cifra greșită !), prunce 36. Din aceștia cercetează școala 102 în clasa I și 52 în clasa a II-a. Prunce sunt în clasa I și a II-a 2. Sporul este în clasa I „*deschilinit de bun*”, iar în a doua: „*însemnat de bun*”.

XI. *Târlungeni*. Casă de școală este. Învățătorul Irimie Popescu primește de la fiecare elev câte 1 florin și 40 de creștari. Talantul lui e bun, strădania mare și darul bun. Se predă: a ceti și a scrie românește, Cate-hism și aritmetică. Prunci sunt 84, prunce 20. Din aceștia frecventează școala 71 și 4. Sporul e bun.

XII. *Purcăreni*. Casă este. Învățătorul Nicolae Bogdan primește de la fiecare elev 1,40 florini. Talantul lui e slab, strădania puțină și darul

slab. Tot ce predă este: a ceti și a scrie românește. Prunci sunt 46 și prunce 12. Din aceștia cercetează școala 19 și 1. Sporul este „de tot puțin”²¹.

Fără îndoială că asemenea situații la zi ale învățământului confesional ortodox erau întocmite în toate protopopiatele transilvănene și erau apoi trimise episcopului Moga. Cei care nu făceau acest lucru sau îl făceau cu întârziere erau dojeniți.

Episcopul a luat și alte măsuri în vederea unei bune organizări a școlilor. De pildă, pentru a evita pagubele cauzate în bugetul școlilor de unii „binevoitori”, a dispus prin circulara nr. 43 din 1821 ca banii școlii să nu se mai dea cu împrumut, decât cu garanții sigure și suficiente, iar preoții să facă fonduri de bani și obiecte în scopul ridicării de școli²². O școală fără fonduri nu putea supraviețui, pentru că erau multe cheltuieli cu învățătorii, cu materialele didactice, cu încălzirea pe perioada iernii.

Cu toate aceste măsuri, învățământul românesc primar din Transilvania progresa cu greu. La 14 august 1820, Guvernul transilvănean solicita forurilor provinciale noi proiecte asupra posibilităților de înființare a școlilor românești, fără a se recurge la fondurile publice sau la îngreunarea sarcinilor fiscale asupra poporului²³. Pentru a da răspunsul cuvenit, Consistoriul sibian și ierarhul Vasile Moga au adresat comunităților ortodoxe circulara nr. 694 din 6 octombrie 1820, în care se punea întrebaarea: „În ce chip s-ar putea la Țara Ardealului tocmi treaba așa cu școalele ca și în țările nemțești”...pentru ca „să dobândească neamul școală bună și tot fără de împovărare (a) norodului sau a fundușurilor de obște”²⁴.

Înaintând Guvernului răspunsul său, episcopul Moga - pe baza răspunsurilor primite - considera că, în cazul în care părinții vor fi obligați la plată pentru dascăli, aceasta îi va determina să se opună cauzei școlare, împiedicând frecventarea corespunzătoare a instituțiilor de învățământ și recomandă evitarea grevării poporului cu noi sarcini. De aceea, Moga a cerut ca baza materială a învățământului să fie asigurată pe seama stăpânilor de pământ în comitate, a caselor allodiale pe Pământul

21 Prot. Candid MUȘLEA, *Documente din arhiva oficiului protopopesc ortodox al Brașovului (1824-1850)*, în *Mitropolia Ardealului*, an V (1960), nr. 11-12, pp. 908-910.

22 Dr. S. STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, p. 69

23 P. CHERESCU, *Contribuția episcopului Vasile Moga...*, p. 164.

24 Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Sibiu - Fond Moga, nr. 3.

Crăiesc, a caselor confraternității miniere, iar statul să garanteze efectiv scutirile promise dascălilor²⁵. În anul 1822, Guvernul a dat un răspuns de compromis la propunerile episcopului, care, de altfel, nu a fost aplicată în practică. În 1844, episcopul ortodox încă mai insista ca măcar rezoluția din 1824 să se pună în aplicare pentru școlile românești, cărora să li se asigure sprijinul material al celor ce stăpâneau pământul și al caselor alodiale de pe Pământul Crăiesc.

La Rășinari oamenii au ascultat sfaturile episcopului și au făcut o școală „cu dascăli plătiți din lada satului”, în care se învățau limbile română, maghiară, germană și latină, timp de 3 ani, după care copiii puteau trece la școlile străine. Episcopul încerca să îi conștientizeze pe săteni să își dea copiii la școală și să le insuflă dragostea de învățatură: „să se vestească la popor să năzuiască copiii la acele școli, că dascălii nu cer plată de la copii și este și mai ușor a trăi”²⁶.

Aceste „școli populare” aveau și o altă calitate, pe care nu o aveau cele unite - spune Nicolae Iorga - și anume că erau în primul rând școli românești, cu caracter mai mult național decât bisericesc. Școala sătească din timpul Episcopului Vasile Moga nu era numai „școală numai după nume, ci era școala neconținută a hărniciei și a muncii, care singura e în stare să producă cele mai mari rezultate”²⁷.

Ierarhul Vasile Moga s-a ocupat cu mult interes și de pregătirea învățătorilor. Până acum o asemenea pregătire nu se făcuse în mod organizat. Existau în 1761, la conscripția făcută de generalul Nilkolaus Adolf von Bukov 2.719 dascăli români, aproape toți fiind oameni fără pregătire și învățatură multă, cei mai mulți cântăreți (dieci) sau crâsnici la biserică, care, pentru o plată de 20-40 de florini și scutire de armată îi învățau pe copii să scrie și să citească²⁸. Pregătirea pedagogică sistematică începe în 1808, prin cursul de șase săptămâni al lui Gheorghe Haineș, „școala de normă” fiind apoi condusă de Moise Fulea. La aceste cursuri veneau mulți, pentru că învățătorii beneficiau de anumite scutiri din partea statului, dar episcopul constata cu amărăciune că mulți dintre cei care veneau aveau cunoștințe rudimentare.

25 L. GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania*, p. 291.

26 Dr. S. STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, p. 69.

27 N. IORGA, *Istoria românilor...*, p. 87.

28 Dr. Ioan LUPAȘ, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ed. a II-a, (ed. Doru Radosav), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 144.

Oricum, școlile ortodoxe din Ardeal prosperau, iar meritul acestei prosperități îl atribuie Petru Maior Episcopului Vasile Moga, zicând: „Nu trecură încă doi ani de când s-a așezat (Vasile Moga) episcop și iată în Sibiu au neuniții au Seminar..., iară cu școalele ceale de prin sate până acum întrec neuniții pre cei uniți în Ardeal”²⁹. Pe lângă aceasta, episcopul se preocupa permanent și de a obține unele fonduri cu care să-i ajute pe tinerii silitori să ajungă la „*învățatură mai înaltă*”.

Astfel, în 1835 află episcopul pe fruntașul Mihail Gritta din Roșia Montană, om bogat, care se obligase să facă în Munții Apuseni șapte biserici. Gritta îl roagă pe episcop și să îi permită zidirea unei cripte personale în cimitirul din Roșia. Episcopul răspunde la 14 ianuarie 1836 în legătură cu aceasta: „*nu cumva i-ar întrece din cheltuială să facă și o fundație de învățat carte, că pe la biserici și capele trebuie și cărturari... Socotim așa că domnul Gritta să puie o sumă de bani capital pe camătă și apoi din camătă să trăiască un tinerel, adecă să umble la învățatura mai înaltă, ca să poată fi azi mâne de folos neamului nostru... Să nu socotească domnul că eu zic numai cătră alții să facă și eu nu fac, că și eu am făcut o fundație de 35.000 de florini*”³⁰.

Curtea din Viena a observat cu îngrijorare succesul școlilor lui Vasile Moga, care, prin tendința lor de emancipare iau un caracter prea național și sunt deci primejdioase pentru stat, de aceea în 1838 i-a luat episcopului dreptul de „*superinspecție*” și l-a dat episcopului romano-catolic din Alba-Iulia³¹. Aceasta după ce, încă din 1820, Guvernul sollicitase proiecte noi de dezvoltare a învățământului românesc, dar fără a se recurge la fonduri publice sau la îngreunarea poporului cu sarcini fiscale. Răspunzând Guvernului, episcopul arăta că dacă vor trebui să fie plătiți dascălii de către părinți, aceștia se vor opune cauzei școlare, pentru că ar însemna tocmai grevarea poporului cu noi sarcini. De aceea, episcopul propunea ca întreținerea școlilor să fie asigurată pe seama stăpânilor de pământ în comitate, a caselor alodiale pe Pământul Crăiesc, a caselor confraternităților miniere, iar statul să garanteze efectiv scutirile promise dascălilor³². Guvernul dă un răspuns de compromis, printr-o rezoluție

29 Tim. CIPARIU, *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române, mai ales unite*, Tiparul Semin. Diecezan, Blaj, 1855, pp. 157-158.

30 Dr. S. STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, p. 70.

31 Andrei ȘAGUNA, *Istoria Bisericii Ortodoxe Răsăritene Universale*, tomul II, Sibiu, 1860, p. 213; T. CIPARIU, *Acte și fragmente...*, p. 158.

32 P. CHERESCU, *Contribuția episcopului Vasile Moga...*, p. 165.

care nu se mai pune în practică. Episcopul însă a continuat să insiste până la finalul păstoriei lui pentru dezvoltarea școlilor românești.

Cu toate piedicile care i-au fost puse, episcopul Vasile Moga a continuat să insiste până la finalul păstoriei lui pentru dezvoltarea școlilor românești. El a avut, fără îndoială, o contribuție decisivă la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania. Cea mai mare parte din cele peste 400 de școli confesionale românești pe care le-a primit Andrei Șaguna în 1846, când a fost instalat ca vicar general, fuseseră înființate la dorința lui Vasile Moga. Se pare că pe la anul 1837 existau pe teritoriul Transilvaniei 300 de școli românești ortodoxe³³, care și-au îndeplinit cu succes misiunea pentru care au fost create, și anume luminarea neamului românesc.

Succesul școlilor ortodoxe îl constată și George Barițiu, care în 1841 spune că „nu poate fi vorba de înapoiere... până când înainte vreme erau comune românești care nici cu sila nu puteau fi înduplecate să jertfească ceva pentru școală, astăzi unele din obștile socotite cu totul toristice rivalizează una cu alta. Barițiu apreciază influența binefăcătoare a lui Moga și a protopopilor săi în crearea acestei atmosfere, dar laudă și abnegația și dăruirea dascălilor, care, în ciuda faptului că obștile nu le-au putut oferi întotdeauna plățile corespunzătoare, au muncit fără încetare. Iar concluzia îndreptățită era că „școala românească înainteză încet, dar nu stă pe loc”³⁴.

Putem spune că școlile întemeiate și aflate sub oblăduirea episcopului Vasile Moga și-au îndeplinit bine misiunea. Din aceste școli a ieșit o pleiadă de oameni luminați, fie ei laici sau clerici, care s-au manifestat mai târziu ca oameni devotați Bisericii și luptători intransigenți pentru cauza națională. Aceștia erau pregătiți pentru opera de reînnoire națională de la 1848. Cei mai mulți dintre ei s-au înțeles bine și cu urmașul lui Vasile Moga în scaunul episcopal, Andrei Șaguna (Episcop între 1848-1864 și Mitropolit între 1864-1873), unii dintre ei fiind chiar trimiși de acesta la studii în străinătate.

În timpul arhipăstoririi lui Vasile Moga, au apărut cu binecuvântarea sa mai multe cărți de slujbă - *Psaltirea*, în numeroase ediții 1811, 1817, 1825, 1826, 1831, 1834, 1837, 1838, 1841, *Liturghierul*, în mai multe ediții, 1814, 1827, 1831, 1835, *Ceaslovul*, în mai multe ediții, 1811,

33 N. ALBU, *Istoria școlilor românești...*, p. 84.

34 *Gazeta de Transilvania*, an IV (1841), nr. 13/30 martie, pp. 51-52 apud Dr. S. STANCA, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, p. 71.

1816, 1819, 1822, 1825, 1829, 1830, 1842 tipărite la Sibiu și cea tipărită în 1835 la Brașov, *Catavasier grecesc și românesc*, 1812, 1817, 1832, *Acatistul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu și alte Acatiste și Rugăciuni foarte evlavnice și de folos*, 1819, *Penticostarul*, 1841, *Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie*, 1840, 1844, *Octoiul mic*, 1826, 1830, 1833, 1839, 1842, 1845, *Molitfelnicul bogat*, 1833, *Mineiele*, 1837³⁵ și de învățătură (*Învățătura teologhicească despre năravurile și datorile oamenilor creștini*, Sibiu, 1820, *Cuvântare despre posturile Bisericii Grecești a Răsăritului*, tipărită la Buda în 1828, *Tâlcuirea Evangheliilor în Duminicile Învierii și ale sărbătorilor din cea slavono-serbească întoarsă, pentru întrebuițare în școale...*, Buda, 1835, *Samuil Micu, Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Sibiu 1842), în tipografiile din Sibiu ale lui Johann Barth și Georg Klosius, dar și la Brașov sau la Buda, precum și câteva manuale pentru școlile confessionale. Tipărirea de cărți (manuale) care să ajungă în toate satele pentru ca toți elevii să aibă acces la ele a fost o preocupare a sa.

În anul 1808, apare la Sibiu, în tipografia lui Johann Barth, *Bucoavna pentru învățătura pruncilor*. Cartea are 63 de pagini. Din cuprinsul acesteia constatăm că materia care se predă se reducea la rânduiala slujbelor Vecerniei, Utreniei și a Sfintei Liturghii, la Pricesnele de peste săptămână și la praznicele împărătești³⁶. Cuprindea, de asemenea, și „*Învățături bisericești*”, despre cele șapte daruri ale Duhului Sfânt, cele zece porunci, cele șapte Sfinte Taine, cele nouă porunci bisericești, faptele milei trupești, faptele milei duhovnicești, păcatul și felurile sale, fericirile, irmoasele praznicelor și felurite rugăciuni. *Bucoavna* avea, în încheiere, *Arătarea numerelor* (românești, arăbești și latinești) și tabla înmulțirii³⁷. Această *Bucoavnă* a apărut apoi și în alte ediții, în aceeași tipografie (1818, 1828, 1830, 1833, 1837, 1844). Alte *Bucoavne* au apărut la Brașov, în mai mult de 10 ediții.

Din dorința de a introduce un spirit înnoitor în școlile ortodoxe românești, Moise Fulea a tradus și editat în anul 1815 prima sa carte, intitulată *Bucoavnă sau Cărtică de nume pentru trebuința pruncilor românești ne-*

35 Pr. acad. Mircea PĂCURARIU, *230 de ani de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-2016*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016, p. 63.

36 Pr. acad. M. PĂCURARIU, *230 de ani de ani de învățământ teologic la Sibiu...*, p. 65.

37 Pavel CHERESCU, *Protopopul Moise Fulea - om de cultură și îndrumător al școlii românești*, în vol. *Contribuții la studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române (sec. XVIII-XIX)*, Ed. Adsumus, Oradea, 2001, p. 195.

uniți din Ardeal, sau, după titlul original (cu caractere ungurești) *Bukoavne szau Kerticsike de nume pentru trebuintza Pruncilor Romaenești Ne-Unitzi din Ardeal*" - despre Nemție pre Românește acum întâi întoarsă, Sibiu, în Tipografia lui Gheorghe de Clozius, 105 p³⁸. Această *Bucoavnă* este traducerea unui *Abecedar* folosit în școlile săsești din Transilvania, intitulat *Namenbüchlein zum Gebrauche der Stadtsculen in der kaiserl, königl. Staaten. Mit seiner kaiserl, könig. apost. Majestät allergnädigster Druckfreyheit. Hermannstadt, in Verlag bei Martin Edden von Hochmeister* (nu este indicat anul apariției). La rândul său, acest *Abecedar* este o retipărire a unei cărți apărute la Viena în mai multe ediții.

Textul *Bucoavnei* traduse de Moise Fulea este tipărit în paralel cu litere latine și cu slove chirilice. După cum remarcă Onisifor Ghibu, ortografia cărții este greoaie și complicată, păstrând caracteristicile limbii maghiare (zs, k, sz, cs, ts, ds, en etc.). Tot din descrierea lui Ghibu - în posesia căruia s-a aflat un exemplar, singurul complet, după cum afirmă, descoperit în biblioteca școlii din Rășinari (jud. Sibiu) aflăm că *Bucoavna* avea următorul cuprins: pe primele două pagini erau literele mari, apoi cele mici, în ordine alfabetică; urmau exercițiile de slovenire, exercițiile de citire constând din cuvinte monosilabice, precum și din două și trei silabe³⁹. De la pagina 14 a *Bucoavnei* urmau sfaturi sau instrucțiuni adresate dascălului, povețe despre „ce face mama acasă, ce lucrează o fată în conhă (bucătărie), ce se face în școală, ce facem cu mâinile, cu urechile” etc. Urmău apoi noțiuni despre împărțirea timpului, bani, măsurile, târguitul, ce lucrează părinții, ocupațiile plugarului, morarului, măcelarului, pălărierului, cojocarului, postăvarului, croitorului, zidarului, săpătorului de piatră, cărămidarului, bârdașului, măsarului, glăjarului (sticlarului), lăcătușului, olarului, bugnerului, vărsătorului de plumb, căldărarului, rotarului, șelarului și funarului. Apoi, între paginile 56-57 era reprodusă *Forma literelor scrise mici și mari*. *Bucoavna* mai cuprindea povestiri despre cum și ce jocuri desfășoară copiii, acestea având și un rol în deprinderea unor viitoare profesii. „*Jupânul dascăl*” povestea copiilor despre lume, Dumnezeu, oameni, natură, după care - în finalul *Bucoavnei* (pp. 91-105), copilul însuși povestește cum a învățat cititul⁴⁰.

38 Elena DUNĂREANU, Aurelia POPA, *Cartea românească sibiană (1544-1918)*, Biblioteca Astra, Sibiu, 1979, pp. 26-27.

39 Onisifor GHIBU, *Din istoria literaturii didactice românești*, ed. Octav Păun, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975, p. 81.

40 O. GHIBU, *Din istoria literaturii didactice românești*, p. 82.

Această Bucoavnă a cunoscut o nouă ediție în anul 1820, purtând titlul de *Bucoavnă cu slove românești și latinești*. În 1826 a apărut a treia ediție⁴¹. Traducerea lui Moise Fulea a fost folosită în anul 1848 de către profesorul Atanasie Șandor de la Preparandia din Arad, care a alcătuit un *Abecedar* păstrat în manuscris.

O altă carte de care și-a legat numele Moise Fulea se numește *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime, acum întâiu de pe nemție pe Rumânie întoarsă*, 3 f. + 146 p. Ea a fost tipărită la Sibiu, în 1819, la Tipografia lui Johann Barth⁴². Era un fel de carte de citire, putând fi considerată ca o continuare a *Bucoavnei* din 1815. Cartea cuprinde patru „dialoguri de seară” care au loc între Iacob, „un om foarte bun și înțelept” și între copiii săi, Luca și Iacob, și cei ai unui vecin, Andrei. Întâiul dialog de seară (pp. 5 - 41): I. Despre datoriile către noi înșine (față de trup și de suflet). Al doilea dialog de seară: II. Despre datoriile către alții (crai, dregătorii, judecăți, legi, cătane, dări; ferirea de furtișag, încelușag, vicleșug, minciună, jurământ strâmb, întoarcerea pagubei făcute). Al treilea dialog de seară: III. Despre datoriile însoțirii (slugărire și plăcută purtare, pizmă, mândrie, clevetire, batjocură, defăimare, prieteșug, mânie, neîmpăciuire, nemulțumire). IV. Despre datoriile vieții de casă (către părinți, dascăli, surori, prieteni de școală, oameni de casă). V. Despre datoriile către săraci. VI. Despre datoriile către fiare (animale sălbatice). Al patrulea dialog de seară: VII. Despre cunoștința sufletului. VIII. Despre religie⁴³.

Din cuprins reiese că este o carte de morală, prin care se urmărea modelarea în bine a caracterului tinerilor de vârstă școlară. Cartea este un îndreptar ce cuprinde norme de viațuire morală, prin intermediul cărora omul trebuie să învețe a trăi în armonie cu Dumnezeu, cu aproapele, cu sine însuși și cu lumea înconjurătoare.

În anul 1837, cartea a apărut într-o a doua ediție, sub titlul *Cărticica năravurilor bune pentru folosul și trebuința tinerimei*, despre nemție în românie întoarsă de Moisi Fulea, Directorul Școalelor Neuniților din Ardeal, Protopopul al 2-lea a Sibiului și Conzistorial Asseassorul și cu Sobozenia Înălțatului Crăesc Guberniu tipărită. Sibiu, în tipografia lui

41 Pr. acad. M. PĂCURARIU, *230 de ani de ani de învățământ teologic la Sibiu...*, p. 64.

42 E. DUNĂREANU, A. POPA, *Cartea românească sibiană*, p. 27.

43 P. CHERESCU, *Protopopul Moise Fulea...*, p. 203, nota 45.

Georgie de Clozius, 1837, 4 file + 117 p⁴⁴. Cele două ediții ale cărții au fost tipărite numai cu slove chirilice.

Conținutul celor două cărți traduse și tipărite de Moise Fulea mărturisesc că țelul lui a fost întotdeauna ca „pruncii și pruncele de școală” să ajungă „creștini buni și oameni de omenie”, cum cerea mereu pe lângă preoți și dascăli, în circularele pe care le trimitea.

Tot pentru trebuința dascălilor și a elevilor lor se va tipări la Sibiu *Catehismul mic sau scurtata pravoslavnică mărturisire a legii grecești neunite, pentru trebuința pruncilor celor neuniți românești făcută*, 1827, 79 p. Alte ediții au apărut în 1834 și 1851. O serie de *Catehisme* au apărut în aceeași perioadă la Buda, ele fiind folosite „în părțile ungurești”, adică în Banat și Crișana. Pentru „lecțiile de citire” se va fi folosit și *Psaltirea*, apărută la Sibiu în mai multe ediții, iar pentru învățarea Cântărilor bisericești și a Tipicului, cărțile de slujbă, tipărite și ele în numeroase ediții⁴⁵.

Pastorația Episcopului Vasile Moga a însemnat o pagină luminoasă pentru istoria Bisericii Românești din Transilvania. Acest ierarh a fost un adevărat cărturar, un om iubitor de carte și de cultură, nu o figură minoră și ștersă din trecutul Bisericii Ortodoxe din Transilvania, așa cum susțineau unii, minimalizând importanța și activitatea sa, considerându-l „un preot simplu, care n-avea alt merit decât că era necăsătorit”⁴⁶.

Perioada arhipăstoririi acestui ierarh a fost una îndelungată și deosebit de benefică și de fructuoasă pentru dezvoltarea învățământului românesc în general. Episcopul s-a preocupat de dezvoltarea tuturor ramurilor învățământului. În acest timp, preotul și cântărețul erau și dascăli pentru copii. Astfel, preoțimea ortodoxă română din Transilvania a contribuit din plin la luminarea poporului prin învățătura de carte în școală, dar și la progresul său duhovnicesc, în Biserică.

De mare ajutor i-au fost Episcopului profesorii Ioan Moga, nepotul său, și Moise Fulea, care a fost „director al școalelor” vreme îndelungată. Fără devotamentul și abnegația acestor oameni, fără angajarea lor trup

44 E. DUNĂREANU, A. POPA, *Cartea românească sibiană*, p. 32. Pr. acad. M. PĂCURARIU, *230 de ani de ani de învățământ teologic la Sibiu...*, p. 64.

45 Pr. acad. M. PĂCURARIU, *230 de ani de ani de învățământ teologic la Sibiu...*, p. 65.

46 Dr. Ilarion PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Metropoliei, dimpreună cu o colecțiune de acte*, Tiparul Tipografiei Archiepiscopale, Sibiu, 1900, p. 21, nota 1.

și suflet în procesul educațional, nu era posibil ca la mijlocul secolului al XIX-lea, când în locul lui Vasile Moga a urcat în scaunul episcopal Andrei Șaguna, să existe 400 de școli confesionale ortodoxe răspândite prin toate satele Transilvaniei.

Bibliografie:

- ABRUDAN, Mircea-Gheorghe, *Biografia și păstoria Episcopului Vasile Moga în lumina unor izvoare inedite și a unor texte publicistice și istoriografice uitate în Astra Sabesiensis*, Supliment, nr. 1, Ed. Argonaut/Andreiana, Cluj-Napoca/Sibiu, 2017, pp. 351-416.
- ALBU, Nicolae, *Istoria școlilor românești din Transilvania între anii 1800-1867*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1971.
- Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Sibiu - Fond Moga.
- CHERESCU, Pavel, *Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania* în vol. *Contribuții la studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, Ed. Adsumus, Oradea, 2001.
- CHERESCU, Pavel, *Protopopul Moise Fulea - om de cultură și îndrumător al școlii românești*, în vol. *Contribuții la studiul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române (sec. XVIII-XIX)*, Ed. Adsumus, Oradea, 2001.
- CIPARIU, Tim., *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române, mai ales unite*, Tiparul Semin. Diecezan, Blaj, 1855.
- DUNĂREANU, Elena, POPA, Aurelia, *Cartea românească sibiană (1544-1918)*, Biblioteca Astra, Sibiu, 1979.
- FECIORU, Prof. dr., Dumitru, *Ideile pedagogice ale Sfântului Ioan Hrisostom în rev. Biserica Ortodoxă Română*, an CXLVII (2020), nr. 2.
- GHIBU, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești*, ed. Octav Păun, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975.
- GROZA, Mihai-Octavian, *Un ierarh transilvănean și epoca sa. Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Ed. Astra, Dej, 2018).
- GYÉMÁNT, Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- IORGA, N., *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi)*, vol. I, Ed. Casei Școalelor, București, 1915.
- LUPAȘ, Dr., Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ed. a II-a (ed. Doru Radosav), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995.

- ✦ MORARU, Alexandru, *Dicționarul ierarhilor români și străini slujitori ai credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Basilica, București, 2015.
- ✦ MUȘLEA, Prot., Candid, *Documente din arhiva oficiului protopopesco ortodox al Brașovului (1824-1850) în Mitropolia Ardealului*, an V (1960), nr. 11-12.
- ✦ PĂCURARIU, Pr. acad., Mircea, *230 de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-2016*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016.
- ✦ PĂCURARIU, Pr., Mircea (coord.), *Enciclopedia Ortodoxiei românești*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010.
- ✦ PĂCURARIU, Pr., Mircea, *Dicționarul teologilor români*, ed. a III-a, Ed. Andreiana, Sibiu, 2014.
- ✦ PUȘCARIU, Dr., Ilarion, *Documente pentru limbă și istorie*, tomul I, Tipariul Tipografiei Archidicesane, Sibiu, 1889.
- ✦ PUȘCARIU, Dr., Ilarion, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Mitropoliei, împreună cu o colecțiune de acte*, Tiparul Tipografiei Archidiececane, Sibiu, 1900.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, "Current Values of Education and Culture", In *Proceedings of the 23th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, edited by Nicoleta Elena Heghes, pp. 87-92, Princeton, NJ, United States of America, 2021. DOI: 10.5281/zenodo.5507021.
- ✦ STANCA, Dr., Sebastian, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774-1845*, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, Cluj, 1939.
- ✦ TIMIȘ, Vasile, *Misiunea Bisericii și educația. Atitudini. Convergențe. Perspective*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.
- ✦ *Un circular al Episcopului Vasile Moga în rev. Renașterea (Cluj)*, an I (1923), nr. 1, 1923.
- ΘΕΩΔΩΡΟΥ, Ευαγγελου Δ., Ακροβολισμοί κρούσεως în rev. Ekkhhsia, nr. 7/1995.